

XENITEIA ȘI SEMNIFICAȚIA SA ASCETICĂ ÎN MONAHISMUL TIMPURIU

Lect. dr. Daniel Lemeni

Motto: ”*Străin sunt eu pe pământ ...*” (Psalmul 118, 19)

Abstract: This paper explores the theme of *xéniteia* in early Egyptian monasticism. This ascetic practice was understood as a voluntary alienation, and from this perspective it was considered as a permanent way of life. Moreover, this spiritual exercise was the highest way of Christian life, and it was represented by Desert Fathers. Briefly, in this paper we will point out major meanings of monastic *xéniteia*, an essential feature of the ascetic tradition.

Keywords: asceticism, *xéniteia*, Late Antiquity, Desert Fathers, *Apophthegmata Patrum*

În studiul de față ne propunem să abordăm tema ascetică a înstrăinării în monahismul timpuriu. Așa cum o să vedem mai jos, înstrăinarea (*xéniteia*) ca formă de asceză continuă reprezintă una din temele cele mai evocatoare din monahismul creștin. Și, într-adevăr, acest concept de înstrăinare (*xéniteia*) a jucat un rol fundamental în viețile asceților din Antichitatea creștină târzie, el fiind înțeles în mod esențial ca o experiență a deșertului. Să nu uităm că între Egipt și Țara Făgăduinței se interpune deșertul, astfel încât cel care decide să iasă din acest teritoriu al siguranței și robiei, care e Egiptul, pentru a dobândi adevărata libertate, cea a fiilor lui Dumnezeu, trebuie să străbată deșertul. În acest context accentuăm faptul că această experiență a deșertului e una de lungă durată, deoarece e nevoie de timp pentru a face dintr-un rob un om liber.

În primul rând trebuie spus că atunci când vorbim de *xéniteia* ascetică trebuie să avem în vedere cele două semnificații majore ale sale: cea literală sau fizică, respectiv cea non-literală sau lăuntrică.

Din această perspectivă, înstrăinarea poate fi concepută în sens fizic, ca retragere în deșert, dar ea poate fi asumată și la un nivel duhovnicesc, ceea ce înseamnă că ea poate fi trăită de oricine, nu numai de monahi. Acest sens lăuntric al înstrăinării trimite la ideea de nealipire de cele lumești, sens care se leagă

de conceptul de *amerimnia* (lipsa de griji)¹. Monahul e întruchiparea acestui ideal al lipsei de griji: ”Este uimitor să-i vezi pe aceștia, risipiți prin pustietate, așteptând pe Hristos, precum copiii pe proprii lor părinți sau o armată pe împăratul ei ori casnicii așteptând cu răbdare pe stăpânul și eliberatorul lor. De aceea nu vei găsi la ei vreo grijă de haină, nici vreo preocupare de cele ale mâncării, ci unica lor îndeletnicire este cântarea de imne întru așteptarea venirii lui Hristos. Iată de ce, când vreunul dintre ei ajunge în lipsă de cele necesare traiului, acela nu le caută nici în cetate, nici în sat, nici la frate, nici la prieten, nici la rude, nici la părinții trupești, nici la copii, nici la casnici, ca să-și procure de acolo cele necesare traiului, ci singură voința lui îi este de ajuns, căci, după ce întinde mâinile în rugăciune de cerere și rostește din buze cuvinte de mulțumire către Dumnezeu, i se-nfățișează miraculos toate cele de trebuință”².

Monahii pribegi au întruchipat acest ideal evanghelic în mod efectiv: ”Ucenicii avvei Visarion au povestit că viața lui a fost ca viața unei păsări, a unei viețuitoare din apă sau de pe pământ, trăind tot timpul netulburat și fără a se îngriji de nimic. Nu se preocupa nici de casă, sufletul lui nu părea stăpânit de pofta de a locui într-un loc sau într-un altul, nici de nesațiul de mâncare, nici de zidirea de case, nici de distracția cărților. S-a dovedit întru totul eliberat de patimile trupului, hrănindu-se din speranța celor viitoare, înfipt în cetatea credinței; a răbdat ca un ostatic orice, fie că îndura frigul și goliciunea, fie că era ars mereu de arșița soarelui. Se înfunda prin prăpastiile deșertului ca un pribeg și îi plăcea să rătăcească de multe ori prin ținuturile pline de nisip și nelocuite”³.

De asemenea, dintr-o altă apoftegmă aflăm că ”avva Agathon a stat vreme destulă să ridice o chilie, împreună cu ucenicii săi. După ce au terminat chilia, au venit să locuiască, dar în prima săptămână, văzând că lucrează fără folos, a zis ucenicilor: Sculați-vă și să plecăm de aici. Ei s-au tulburat foarte tare și au răspuns: Dacă tot trebuia să ne mutăm, la ce bun atâta trudă, ca să zidim chilia? Oamenii se vor scandaliza de purtarea noastră și vor zice: Uitați-vă, iar s-au mutat nestatornicit!. Văzându-i descurajați (bătrânul) le zice: Da, unii vor fi scandalizați, dar alții se vor zidi sufletește și vor spune: Fericiți aceștia, căci pentru Dumnezeu s-au mutat și au disprețuit (tot ce-i lumesc). Cine vrea să vină, să vină, eu plec îndată. Și s-au aruncat ei la podea, cerând să călătorească împreună cu dânsul până când vor fi iertați”⁴.

¹ Cf. *Viața Sfântului Antonie III*.

² *Istoria monahilor din Egipt*, Prolog 7-8.

³ Avva Visarion, în *Patericul sau Apoftegmele Părinților din Pustiu*, trad. de C. Bădiliță, Editura Polirom, Iași, 2007, pp. 99-100.

⁴ Avva Agathon 6, în *Patericul sau Apoftegmele Părinților din Pustiu*, ed. cit., pp. 70-71.

Această apoftegmă e interesantă pentru că în Egipt nu exista tradiția monahilor pribegi sau rătăcitori (girovagi)⁵, o tradiție specifică Siriei. E suficient să amintesc aici o apoftegmă a avvei Antonie, care îi spune unui frate că ”în orice loc te așezi, nu-l părăsi degrabă!”⁶. Sau la avva Moise găsim celebra apoftegmă în care Bătrânul îi spune unui frate: ”Mergi, stai în chilie și chilia te va învăța totul”⁷. Cu toate acestea, se poate spune că deși tradiția ascetică a Egiptului a favorizat un mod de viață axat pe șederea în chilie, ea fiind asociată de obicei cu *stabilitas loci*, în pustia egipteană *xeniteia* a fost practică mai degrabă ca o formă de înstrăinare lăuntrică.

Până la urmă să nu uităm că avva Visarion și avva Agathon din apoftegmele de mai sus, precum și ceilalți asceți din pustie au urmat sfatul Mântuitorului care și-a îndemnat ucenicii să trăiască ”lipsiți de griji” (cf. Matei 6, 25-33)⁸.

De asemenea, la avva Macarie aflăm la un moment dat că rătăcind prin deșert el întâlnește doi asceți care au asumat la modul absolut această formă de *xeniteia* pentru că ei trăiau complet goi și lipsiți de orice grijă. Avva Macarie îi întreabă: ”Cum pot deveni călugăr?”, iar ei i-au răspuns: ”Dacă nu renunți la tot ce-i lumesc nu poți deveni călugăr”⁹.

Asceții practică, așadar, această virtute monastică pentru a învăța cum să devină ”străini” pe pământ: ”Nimeni nu poate să se apropie de Dumnezeu decât dacă se depărtează de lume. Iar depărtare numesc nu ieșirea din ea cu trupul, ci depărtarea de lucrurile lumii”¹⁰. Ce înseamnă mai exact acest lucru? Răspunsul îl găsim la Sf. Ioan Scărarul: ”Înstrăinarea este despărțirea de toate, pentru a ne face nedespărțit gândul la Dumnezeu... Străin este cel ce a ieșit din legătura cu toate ale sale și cu celelalte”¹¹, sau ”străin e acela căruia îi sunt străine cele ale

⁵ Pentru această categorie a monahilor rătăcitori, vezi Brenda Llewellyn Ihssen, ”In every sphere, foreign: Proving the Ascetic Program”, în idem, *John Moschos' Spiritual Meadow: Authority and Autonomy at the End of the Antique World*, Ashgate, 2014, pp. 24-34. Pentru ideea de rătăcire sau pribegie în tradiția ascetică, vezi Philip Rousseau, *Ascetics, Authority, and the Church*, Oxford University Press, 1978, pp. 43-49 și D. Caner, *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, University of California Press, 2002.

⁶ Avva Antonie 3, în *Patericul sau Apoftegmele Părinților din Pustiu*, ed. cit., p. 44.

⁷ Avva Moise 6, în *Patericul sau Apoftegmele Părinților din Pustiu*, ed. cit., p. 230.

⁸ Acest fragment din Predica de pe Munte joacă un rol esențial în apoftegmele avvei Visarion, Paternuthius, Ioan și Macarie. Despre influența acestui pasaj în practica ascetică din deșert, vezi Daniel Caner, *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, University of California Press, 2002.

⁹ Avva Macarie Egipteanul 2, în *Patericul sau Apoftegmele Părinților din Pustiu*, ed. cit., p. 213.

¹⁰ Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoie*, Cuvântul I (”Despre lepădare și despre viețuirea călugărească”), în *Filocalia X*, trad. de Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, Editura Humanitas, București, 2017, p. 26.

¹¹ *Scara*, Treapta 3 (”Despre înstrăinare”), în *Filocalia IX*, trad. de Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, Editura Humanitas, București, 2017, p. 66. De fapt, *Scara* menționează *xeniteia* în vreo 5-6 rânduri ca fiind o stare de detașare (3.5; 3.6; 3.22; 24.28; și 28.25).

lumii”¹². În mod similar, Sf. Isaac Sirul remarcă că ”nimic nu ajută mai bine pe cineva să pună temelii virtuții ca a se ține pe sine străin de lucrurile vieții”¹³.

În acest context e demn de remarcat faptul că imaginea monahului înțeles ca *xénos* se corelează în mod indisolubil cu cea a lui Avraam, prototipul prin excelență al ”străinului”: ”Nimeni nu s-a predat pe sine atât de mult înstrăinării ca acel mare (patriarh) care a auzit: Ieși din pământul tău și din rudenii ta, și din casa tatălui tău (Facere XII, 1), măcar că l-a chemat într-un pământ de alt grai și barbar”¹⁴. Sf. Ioan Scărarul a definit *xéniteia* ca o ”dispoziție fără familiaritate”, ceea ce înseamnă a nu te simți familiar cu locul în care trăiești, a nu resimți locul în care trăiești ca fiind casa ta: ”Străin este acela care șade ca unul de altă limbă între cei de limbi străine”¹⁵.

Avraam reprezintă prin excelență modelul omului itinerant, al pelerinului și exilului voluntar. Această semnificație are o rezonanță extrem de mare în ascetismul timpuriu. De aceea nu întâmplător avva Antonie cel Mare îl recomandă ca model pe Avraam pentru cei care adoptă viața monahală: Avraam e ”o pildă pentru începutul acestei viețuiri”¹⁶. Mai mult, această experiență a chemării lui Avraam se adresează nu numai monahilor, ci tuturor creștinilor, deoarece Sf. Pavel afirmă că toți creștinii descind din Avraam: ”Precum și Avraam a crezut în Dumnezeu și i s-a socotit lui ca dreptate, să știți, deci, că cei ce sunt din credință, aceștia sunt fii ai lui Avraam” (Gal 3:6-7). De asemenea, în altă parte Sf. Pavel ne spune că ”dacă voi sunteți ai lui Hristos, sunteți deci urmașii lui Avraam, moștenitori după făgăduință” (Gal 3:29)¹⁷.

După cum știm Filon din Alexandria a interpretat figura lui Avraam ca fiind mintea (*nous*) care se mișcă dinspre tărâmul simțurilor înspre cel duhovnicesc, o interpretare care l-a influențat pe Sf. Ioan Casian care a înțeles pelerinajul (*peregrinatio*) sau *xéniteia* din perspectivă lăuntrică și duhovnicească: ”Acum trebuie să vorbim despre cele trei renunțări, așa cum sunt arătate de tradiția Părinților și de autoritatea Sfințelor Scripturi, pe care fiecare dintre noi se cade să le îndeplinească cu tot zelul. Prima este cea prin care disprețuim cu totul orice bogăție și măririle lumii, a doua, prin care respingem obiceiurile, viciile și atracțiile vechi ale sufletului și ale trupului, iar a treia, cea prin care, întorcându-ne mintea de la toate cele prezente și vizibile, contemplăm numai pe cele viitoare și le dorim pe cele care nu se văd. Citim că Domnul a poruncit lui Avraam să le săvârșească pe acestea trei, spunându-i: Ieși din țara ta și din

¹² *Scara*, Treapta 3 (”Despre înstrăinare”), în *Filocalia* IX, ed. cit., p. 67.

¹³ Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoiață*, Cuvântul I (”Despre lepădare și despre viețuirea călugărească”), în *Filocalia* X, ed. cit., p. 25.

¹⁴ *Scara*, ed. cit., p. 71.

¹⁵ *Scara*, ed. cit., p. 67.

¹⁶ *Scrisoarea* I, în Schiarhimandrit Gabriel Bunge, *Rugăciunea în Duh și Adevăr: filozofia și teologia capitelor Despre rugăciune ale avvei Evagrie Ponticul și spiritualitatea Părinților pustiei*, trad. de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2015, p. 551.

¹⁷ În mod similar se poate citi și cuvântul de la Romani 4, 9-16.

neamul tău, și din casa tatălui tău (Facere 12, 1). Întâi a zis din țara ta, adică din darurile acestei lumi și avuțiile pământești; al doilea, din neamul tău, adică din felul de viață, din deprinderile și păcatele de mai înainte, pe care le avem din naștere ca pe niște neamuri și rude; al treilea, din casa tatălui tău, adică din tot ce ne amintește de această lume și se vede sub ochii noștri... Ieșind cu inima din această casă vremelnică și care se vede, ne îndreptăm ochii și mintea către aceea în care vom rămâne pentru totdeauna. Vom îndeplini aceasta când vom începe să mărturisim prin fapte de virtute acea înțelepciune a fericitului Apostol: Locuința noastră este în cer (Filipeni 3, 20)¹⁸.

Prin urmare, atunci când vorbim despre *xeniteia* ascetică trebuie să avem în vedere această semnificație mai largă a înstrăinării, înțeleasă ca detașare de lume.

De pildă, Graham Gould afirmă că *xeniteia* are mai degrabă o conotație duhovnicească în *Pateric*, deoarece ascetul este definit aici ca un om care a abandonat nu numai în sens fizic lumea, ci mai ales în sens duhovnicesc, deoarece el a abandonat grijiile, plăcerile și ambițiile lumești¹⁹.

Și, într-adevăr, concepția Părinților pustiei despre *xeniteia* era una deosebit de spiritualizată. Cu alte cuvinte, ea nu mai apare doar în ipostaza unui demers fizic, ci mai ales ca o dispoziție esențialmente interioară, pe care monahul trebuie s-o practice de-a lungul vieții sale. Această *xeniteia* e până la urmă un mod de viață, ceea ce înseamnă că ea trebuie practică în mod continuu. Pe scurt, avem de-a face cu o internalizare a înstrăinării, fapt pentru care ea trimite la tema lepădării ascetice. Avva Zosima relevă foarte bine această semnificație mai adâncă a înstrăinării atunci când spune: ”Nu a avea ceva ne vatămă pe noi, cât a ne lipi inima”²⁰. Așa cum există trepte pe scara vieții duhovnicești, la fel există trepte ale lepădării. În acest sens, lepădarea ar trebui privită nu ca prima treaptă, ci ca *o serie de trepte tot mai subtile*. ”Lepădarea se aseamănă cu dezbrăcarea mai multor cojoace, până ce simțurile noastre se ascut, sau până când, așa cum spune avva Dulas ”ochii lăuntrici dobândesc o vedere ascuțită”²¹.

În lumina acestor considerații putem spune că înstrăinarea a fost una din imaginile cele mai des folosite pentru a descrie condiția creștinului în această lume. E un alt fel de a spune că adevăratul creștin trebuie să fie străin față de lumea aceasta, el trebuie să fie într-un cuvânt un *xénos* sau *peregrinus*. În *Păstorul*

¹⁸ Convorbirea III, 6, în Sf. Ioan Casian, *Convorbiri duhovnicești*, EIBMBOR, București, 2004, pp. 68-69.

¹⁹ G. Gould, *The Desert Fathers on Monastic Community* (Oxford, 1993). Pentru mai multe detalii asupra acestui subiect, vezi John McGuckin, ”Aliens and Citizens of Elsewhere: *Xeniteia* in East Christian Monastic Literature”, în *Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider. Papers from the Thirty-Second Spring Symposium of Byzantine Studies*, Aldershot, Variorum Reprints, 2000.

²⁰ Cugetările Avvei Zosima 1 b, în Pr. John Chryssavgis, *În inima pustiei. Duhovnicia Părinților și Maicilor din deșert*, Editura Sophia, București, 2004, p. 186.

²¹ Avva Dulas 1, în *Patericul sau APOSTEGMELE PĂRINȚILOR DIN PUSTIU*, ed. cit., p. 117.

lui *Herma* aflăm că ”creștinii deși trăiesc în lume, ei nu trăiesc după lume”, ceea ce înseamnă că un creștin trebuie să fie străin de lume (*xenos tou kosmou*).

Încheiem prin a spune că această stare lăuntrică de *xéniteia* poate fi trăită de oricine care își dorește să asume cu adevărat condiția creștinului în această lume. Însă pentru a asuma această condiție trebuie să avem în vedere tot timpul îndemnul Sf. Apostol Petru: ”Iubiților, vă îndemn ca pe niște străini și călători aici pe pământ, să vă feriți de poftele cele trupești care se războiesc împotriva sufletului” (1 Petru 2, 11).

Înțelegem, prin urmare, că nu ar trebui să existe niciun fel de ”familiaritate” între un creștin și lumea aceasta, deoarece așa cum ne-a avertizat Hristos ”dacă ați fi din lume, lumea ar iubi ce este al său; dar pentru că nu sunteți din lume, ci Eu v-am ales pe voi din lume, de aceea lumea vă urăște” (Ioan 15, 19).